

Bouwen aan de toekomst: de 22^e eeuw begint nu

Position Paper Rijksbouwmeester voor het rondetafelgesprek over architectuurbeleid op 6 september 2023

In dit position paper deel ik mijn inzichten over het architectuurbeleid, op verzoek van de Vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken van de Tweede Kamer.

Leren van het verleden

Voordat de Spaarndammerbuurt was gebouwd, barstte Amsterdam uit zijn voegen. De industrialisatie had eind 19e eeuw hordes arbeiders naar de stad getrokken, maar de huisvesting was niet met deze ontwikkeling meegegaan. In wijken als de Jordaan en de Pijp woonden grote gezinnen in veel te kleine ruimtes, zonder stromend water, aparte kamers of daglicht.

Hier kwam verandering in toen voormalig directeur van De Nederlandse Bank Nikolaas Pierson met zijn “Kabinet van Sociale Rechtvaardigheid” in 1901 de woningwet invoerde. Deze wet zorgde ervoor dat woningbouwverenigingen goedkoop konden bouwen in wijken die speciaal voor arbeiders uit de grond gestampt werden. De Spaarndammerbuurt is daar een goed voorbeeld van.

De inzet van zowel de Amsterdamse wethouder Wibaut als de woningcorporatie Eigen Haard was hier om goede en betaalbare huisvesting te bouwen voor de lage inkomens. Het was daarnaast een bewuste doelstelling om bijzondere architectuur van hoge kwaliteit te realiseren. Dit alles in een politiek klimaat waarin het kabinet-Pierson, na een lange periode van liberalisering en winstmaximalisatie, probeerde een socialere samenleving vorm te geven.

Hier kunnen we parallellen trekken met deze tijd. Net als aan het einde van de 19e eeuw hebben we te maken met een woningtekort en gelden vergelijkbare politieke vraagstukken. De vraag naar goede, betaalbare woningen is groot. De noodzaak om de financieel waarde-gedreven economie te transformeren naar een ecologische waarde-gedreven economie lijkt onafwendbaar.

Wat is kwaliteit?

Architectuurbeleid vraagt aandacht voor de bijdrage die architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur leveren aan ruimtelijke ontwikkeling en aan een kwalitatieve leefomgeving.

Vanuit een lange traditie en met aandacht voor het ambacht werken ontwerpers dagelijks aan een betekenisvolle bouwcultuur. Een bouwcultuur die voortdurend meebeweegt met de tijd.

De maatschappelijke waardering van deze bouwcultuur laveert doorgaans tussen ‘vanzelfsprekendheid’ en ‘verwondering’, tussen nut en schoonheid. Ontwerpers en opdrachtgevers hebben een belangrijke rol in het bedenken, verbeelden en realiseren van een fysieke leefomgeving die enerzijds het nut dient en anderzijds inspireert, verwondert.

Met de oproep uit uw Kamer om niet alleen veel maar ook mooi te bouwen wordt impliciet de vraag gesteld wat nu eigenlijk de definitie van kwaliteit in architectuur is? Het is een vraag die me voortdurend bezighoudt, zowel in mijn werk als architect als nu in de functie van Rijksbouwmeester.

Als het gaat over kwaliteit zullen veel architecten – of je nu al jaren in het vak zit of nog in opleiding bent – denken aan hun lessen over de grondbeginselen van Vitruvius. Deze Romeinse bouwmeester

stelde ruim tweeduizend jaar geleden dat de kwaliteit van een gebouw is terug te vinden in de mate van bruikbaarheid (utilitas), stabiliteit (firmitas) en schoonheid (venustas).

Deze grondbeginselen dragen een veelvoud van aanverwante beginselen in zich die in samenhang een gebouw of ruimte betekenisvol maken. Dat samenspel tussen bruikbaarheid, stabiliteit en schoonheid is in de architectuur nu nog net zo relevant als in de tijd van Vitruvius.

Van Vitruvius naar het heden. Ruimtelijke kwaliteit wordt in de Vierde Architectuurnota omschreven als het resultaat van de balans tussen de gebruikswaarde, toekomstwaarde en belevingswaarde van gebieden, projecten en gebouwen. In de jaren die volgen evolueert de term en omvat ook doelstellingen als diversiteit, samenhang en duurzaamheid.

‘Het begint met willen’

Ruimtelijke kwaliteit kan niet zonder krachtig architectuurbeleid. Wil betekenisvolle architectuur en stedenbouw kunnen ontstaan dan is een permanente inspanning nodig van een ieder die betrokken is bij het ontwerp- en bouwproces.

Ik neem u graag mee terug naar 1989. Het kabinet Lubbers III stelde toen in zijn regeringsverklaring dat “de bouwkunst de moeder der kunsten genoemd wordt. Toch werd de hedendaagse vorm van deze kunst tot voor enige jaren ietwat stiefmoederlijk bedeed.” Wat volgde was de eerste Nederlandse Architectuurnota: ‘Ruimte voor Architectuur; architectuur als culturele daad.’

Die eerste nota was gericht op het versterken van de samenhang tussen het bouw- en cultuurbeleid. Met de ‘gebouwde cultuur’ heeft immers iedereen dagelijks te maken”, aldus de ministers.

In de jaren negentig heeft een proactief architectuurbeleid geleid tot een enorme impuls voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. En de ontwikkeling van een sterke economische impuls voor de ontwerp- en bouwsector.

We bouwen gemeenschappen

De afgelopen tien jaar is het belang van een nationaal architectuurbeleid echter naar de achtergrond verdwenen. Je zou kunnen zeggen, dat het opnieuw “stiefmoederlijk” behandeld wordt. Toch is de urgentie op dit moment weer groot. De grote opgaven in de gebouwde omgeving, van de verduurzaming van de hele sector, tot het bouwen van honderdduizenden nieuwe woningen - kunnen we alleen maar goed in de ruimte laten landen als we weer vol inzetten op een toekomstgerichte ontwerpcultuur.

Rijk, provincies en gemeenten hebben een grote taak als hoeder van de kwaliteit van de leefomgeving. Ook de Tweede Kamer speelt hierin een belangrijke rol. Door bijvoorbeeld meer te sturen op ruimtelijke kwaliteit en minder op kwantiteit. We bouwen immers niet alleen woningen; we bouwen gemeenschappen. En als we dat goed doen bouwen we aan een rechtvaardige, duurzame en gezonde leefomgeving. Daarom is een volwaardig architectuurbeleid van fundamenteel belang voor onze samenleving

Niet terug naar af

Het College van Rijksadviseurs (CRa) hecht eraan dat de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit in beleid én uitvoering geborgd is bij alle ruimtelijk relevante departementen. Versterkte inzet van ontwerpend denken en handelen hoort daarbij.

De afgelopen jaren zijn er grote stappen gezet. Er is een Minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening gekomen; er wordt gewerkt aan een Nota Ruimte. Dat moeten we vasthouden. Want als we niet oppassen zijn we weer terug bij af. De ontwerpsector heeft een stevige positie nodig, de rol van de ontwerper moet worden verankerd. We hebben in Nederland een cultuur van

ontwerpen ontwikkeld die nog steeds heel rijk is. Dat moeten we koesteren. Het verleden heeft laten zien dat het heel ingewikkeld is om weer op te bouwen wat je verliest.

Van 1991 tot 2004 waren de departementen van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) verantwoordelijk voor het rijksbrede architectuurbeleid waarvoor de Rijksbouwmeester belangrijke input aanleverde. Na die periode zijn de beleidsnota's vervangen door een Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp die steeds voor vier jaar wordt vastgesteld

Een actieprogramma zoals het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp moet een rijksbrede beleidsmatige basis hebben. Dat betekent dat het gedragen moet worden door alle ministeries met een ruimtelijke component. Dat verlangt wel wat op politiek en bestuurlijk niveau. Ontwerpend denken en handelen moet een sine qua non zijn, domeinoverstijgend. CRa, het ministerie van BZK en het ministerie van OCW zouden hierin het initiatief moeten nemen. Bovendien is het een uitgelezen moment om ook goed te kijken naar de huidige dan wel gewenste maatschappelijke organisaties die zich bezighouden met architectuur en ontwerpkracht. Momenteel laat het CRa samen met het ministerie van OCW een krachtenveldanalyse uitvoeren om helder in kaart te brengen welke instellingen zich bezig houden met ruimtelijk ontwerp, met welk doel, en welke lacunes er zijn. Deze analyse is in het najaar afgerond.

Lokale bouwmeesters

Ik zei het al eerder, wil een betekenisvolle architectuur, landschapsarchitectuur en stedenbouw kunnen ontstaan dan is een permanente inspanning nodig van iedereen die betrokken is bij het ontwerp- en bouwproces. Dat gaat ook om het meenemen van de samenleving.

In dit licht pleit ik er voor dat elke gemeente een onafhankelijke bouwmeester aanstelt. Gemeentes beslissen over zaken die direct invloed hebben op onze leefomgeving. Een bouwmeester is iemand die opereert tussen de politieke agenda en een sterk commercieel georiënteerde markt. Die twee agenda's vertellen samen niet het complete verhaal. Wat mist is een reflectie op het sociaal-maatschappelijke belang van vormgeving en ruimtelijke inrichting. Een bouwmeester is iemand die daarin ontwerp vrijheid, de integraliteit van opgaven, en het zicht op de lange termijn agendaert. Zaken die in het gewone krachtenspel telkens ondergeschikt raken.

Verschraling als gevolg van de economische situatie leidt ertoe dat er moet worden versoerd.

In die periode zitten we nu weer, net als in de jaren dertig van de vorige eeuw, toen gewoon werd doorgebouwd met hoge ruimtelijke kwaliteit. Gaat de overheid iets doen of laten we de markt z'n gang gaan? De markt moet de samenleving bedienen en niet andersom.

Als dat niet gebeurt, dan worden we afhankelijk van de markt.

Vakmanschap ruimte geven

De grote verbouwing van Nederland is vooral een vraag naar kwaliteit. Kwaliteit die haar fundament vindt in een sterke ontwerpsector en in stevig opdrachtgeverschap. Op nationaal niveau kan het Rijk hier overtuigend handelen. Naast een onafhankelijk bouwmeester in elke gemeente, springen vier instrumenten in het oog:

1. Architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten hebben bij uitstek het vermogen om te verbinden. Veranker daarom de rol van architecten in het bouwproces in de wet; Of verstevig de positie van architect binnen het bouwproces. Dat kan bijvoorbeeld door de omgevingsvergunning door de architect in te laten dienen.

2. Introduceer het model van de Open Oproep om goed opdrachtgeverschap te stimuleren en kansen te bieden aan ontwerptalent. De Vlaams Bouwmeester geeft hierin een goed voorbeeld voor toepassing in Nederland;

3. Richt een Atelier Ontwerpkracht Landelijk Gebied (werknaam) in als vliegwiel voor ontwerpkracht in

het landelijk gebied. Het Atelier richt zich op ontwerpend onderzoek, stimuleert en begeleidt voorbeeldplannen (koplopers) en ontwikkelt instrumenten om regionaal in te zetten. Er kunnen gespecialiseerde ontwerpers worden opgeleid en er kan een netwerk van ontwerpers in het landelijk gebied worden gefaciliteerd. Vanuit het Atelier kunnen onafhankelijke kwaliteitsteams worden ondersteund die de gebiedsprocessen begeleiden en de omgevingskwaliteit borgen.

4. Ondersteun het netwerk van lokale en regionale architectuurcentra die de verbinding leggen met de samenleving en zo een belangrijke rol spelen in de emancipatie van lokaal bestuur, lokale opdrachtgevers en vooral het brede publiek dat in al die veranderende buurten en dorpen woont en werkt.

Tot slot

We moeten de tijd in ons voordeel laten werken: een langere investeringshorizon is nodig om het wonen betaalbaar te houden, de transitie in het landelijk gebied te ondersteunen en om kwaliteit te borgen. Dat kunnen architecten/ontwerpers niet alleen. Daarvoor zijn opdrachtgevers als Eigen Haard nodig. Daarvoor zijn wethouders als Floor Wibaut nodig. Maar ook bouwers, projectontwikkelaars, politici, gemeenteambtenaren en niet te vergeten actieve en betrokken burgers. Er is een 'gesamtkunstwerk' nodig in de samenwerking en in de gedeelde ambitie in het ontwerp- en bouwproces. Vooral daar is werk aan de winkel.

Het ontwerpend onderzoeken van verschillende scenario's helpt bij de zoektocht naar een gedeeld perspectief. Het op alle schaalniveaus tijdig en strategisch inzetten van ontwerpkracht – en daarmee ook verbeeldingskracht – is daarom onmisbaar om de ingewikkelde veranderingen mogelijk te maken en ruimtelijk zo in te passen dat ze de kwaliteit van onze leefomgeving verhogen. Het is dan ook essentieel om ontwerpkracht in te zetten van prille start tot uitvoering.

Het huidige College van Rijksadviseurs stelt met zijn agenda dat de 22^e eeuw nu begint. De keuzes die we nu maken, bepalen hoe de komende decennia eruit zien. Dat geldt ook voor de architectuursector. Druk van de markt, maar ook de ontwikkeling van technologie zoals AI zullen hun sporen nalaten. Terwijl er dringend behoefte is aan een hernieuwde impuls en aandacht voor de rol en betekenis van het ontwerp bij de ruimtelijke inrichtingsopgaven van Nederland.

Francesco Veenstra
Rijksbouwmeester

Zie ook: [Rijk aan Ontwerpkracht](#)